

Balázs Lajos

∴ Sapientia – EMTE, Csíkszereda
 ∴ balazslajos@sapientia.siculorum.ro

GONDOLATOK A NÉPI KULTÚRA VÁLTOZÁSAIRÓL, ÚJ SZEREPÉRŐL

Thoughts on the Change of Folk Culture, Its New Role

A népi kultúra megítélése ellentmondásokkal terhelt már a felfedezése óta. Az iránta való rajongástól a bántó megvetésig számtalan vélemény elhangzott róla. Mindezek engem arra készítetnek, hogy időről időre újragondoljam, hogy az a kultúra, amit népinek, benne parasztinak nevezünk, és amelyről azt tanultuk és valljuk, hogy „egész nemzeti műveltségünknek is mindenkori szerves tartozéka”, anakronisztikussá vált-e egyértelműen? Az az óriási tudás és élettapasztalat, melyet a népi műveltség ölel fel és foglal magában, csak úgy semmivé, kulturális üledékké válhat-e? És ilyenkor a kérdések sokasága áraszt el:

- Kie ma a népi kultúra: a zárt falusi közösségeké vagy még inkább a nemzeté?
- Ki ma a felelős érte: a nép, amely ma nem az a nép, mely létrehozta, de soha nem volt se ideológusa, se propagálója saját műveltségének, vagy az értelmiség? Különös „birtokviszony” és állapot! Ki és milyen „jogcímen” vallja, tekinti a népi kultúrát örökségnek/örökségének?
- Megváltozott-e ennek a kultúrának társadalmi, művelődési/műveltség-hordozó szerepe?
- Ha igen, milyen értelemben és formában?
- Melyek a megváltozott funkciók alkalmai?
- Gazdagabbak vagy szegényebbek leszünk-e műveltségünkben, nemzeti szellemi vagyunkban, önértetünk silányul-e, kell-e szégyellnünk magunkat más népek előtt, ha passzivitásunk okán oda jutunk, hogy az UNESCO a mi kultúránkat is védelmébe kell, hogy vegye, mint a fogyatkozó kis népeket, kis nyelveket, pusztulóban levő növényeket és állatokat?
- A pedagógustársadalomnak, sajátosan a Kárpát-medencében munkálkodó magyar értelmiségnek van-e ebben az értékrendválság-tünetben sajátos küldetése? Mire, kiknek a példájára támaszkodhat? Át kell-e engednünk a teret azoknak, akik úgy hiszik, hogy az önkifejezésnek valami más útját kellene keresni?
- A népi kultúra valóban a nosztalgia tárgya? Olyasmi, mint a cseresznyés kert, amelyről Csehov drámát írt?

Van-e tehát üzenete az új évezred, a globalizálódó világ emberéhez? Magyarjához?

Előadásomban ezekre a kérdésekre keresem a válaszokat, figyelve, jegyzetelve népünk és más népek lelki és spirituális vívódásait, törekvéseit az utóbbi 20 esztendő során.

Az én előadásom arra reflektál és arról vall, hogy a népi kultúrának a XXI. században, a globalizáció világában is megtalálták a helyét, a csatornáját – ezt folklorizmusnak nevezik –, hogy üzenete van a modern kor embere számára is. Arra hívja fel a figyelmet, hogy a paraszti kultúrának, mely zárt közösségek önkifejező műveltsége volt, és a nemzeti kultúrák egyik alapját képezte, lényegesen megváltozott a rendeltetése, funkciója, üzenete: igen,

az értelmiségnek (!) és alkotó művészeknek köszönhetően kitört létrehozó környezetéből, és össznemzeti szerepet, küldetést tölt be. Része lett a modern nemzeti kulturális politikáknak, ihletője továbbra is a magas művészeteknek, mintegy bizonyítván azt, hogy ősi, olykor mitikus ereje nélkül ma sem születnek modern alkotások. Ellenszere a kultúrákat globalizáló, homogenizáló jelenségeknek, eszköze a nemzeti arcukat megjelenítésének. Eme állítások igazolására előadásom számos magyar és nemzetközi példát vonultat fel.

Kulcsszavak: kultúra, tudomány és művészet, politikai, vallási, társadalmi és diplomáciai élet

*„Kiürülnek a vad tüzek lassan,
Hamvuk az égre pereg.
Túlfűtött álmok ravatalánál
Kezdhetiünk új éneket.”*

(Farkas Árpád:
A kályhák lázadása)

Köztudomású, akár közhelynek is mondható, hogy néhány éve, amilyen mértékben a globalizáció teret hódított, úgy jelent meg és terebélyesedik társadalmunkban, a társadalmakban az értékrendzavar, sokakban pedig az ezt kísérő aggodalom, félelem.

Az értékrendzavart a műveltség világában abban látom, hogy egyre többen érzik úgy, hogy valamiféle másfajta kultúra felé kellene fordulni, az önkifejezésnek valami más útját kellene keresni. A nemzeti kultúra úgy egészében, benne a népi kultúra sajátosan mintha szégyellnivalóvá fokozódott volna le. Sajnálattal tapasztalom azonban, hogy ez a szemlélet nemcsak a népi kultúra megítélését érinti, hanem a magas műveltséget is: a zenét, színházat, filmművészetet, szépirodalmat stb. A probléma tehát sokkal összetettebb, mint amilyennek így, sarkítva tűnik.

Írásom címéhez igazodva, a népi kultúra szokatlan (vagy csak úgy tűnik, hogy szokatlan?), új helyzetéről próbálok szólni:

- arról, hogy megérdemli-e a nemzeti kultúrából való számkivetettséget,
- arról, hogy új keletű-e számkivetettsége,
- arról, hogy valóban számkivetett-e, mint gondoljuk, vagy „vannak vidékek”, Kányádi szófordulatával élve, ahol továbbra is megbecsült,
- arról, hogy hogyan állunk mi magyarok ezzel a kérdéssel, és hogyan vélekednek mások? Csak a mi kultúránkat veszélyezteteti-e a globalizáció, vagy másokét is,
- arról, hogy a népi műveltséghez való viszonyulásunk lehet-e több mint egyféle nosztalgia tárgya; szóval valami olyasmi-e, mint ama „cseresznyeskert”, amelyről Csehov drámát írt? Olyan alapérzés-e, amit Andrejevna elszegényedett nemesasszony megélt, amikor az új tulajdonos, aki egyébként megígérte, hogy nem bántja a cseresznyefákat, sorra kivágatta őket, holott

a tinta még meg sem száradt az adásvételi szerződésen? A nemesasszony minden fát megsíratott, mert mindenikhez a múltja kötődött, tehát sorra-sorra múltjának egy-egy része pusztult el, de kivágásukat már képtelen volt megakadályozni kiszolgáltatott, vesztes állapotában,

- arról is akarok szólni, hogy a népi kultúrának, mindezek ellenére, van-e, lehet-e üzenete, és hogyan üzen az új évezred emberéhez, magyarjához is? Vagy a globalizáció szennyvizével mindent kiöntünk, ami sajátos arculatunkat hordozta és hozza.

Ezek a tünetek, kérdések és ellenérzések engem arra készítenek, hogy időről időre újragondoljam, hogy az a kultúra, melyet népinek nevezünk, és amelyről azt tanultuk és valljuk, hogy „egész nemzeti műveltségünknek is mindenkori szerves tartozéka” (KATONA 1998: 33), anakronisztikussá vált-e egyértelműen? Az az óriási tudás és élettapasztalat, melyet a népi műveltség ölel fel és foglal magában, csak úgy semmivé, kulturális üledékké válhat-e? Szóval teljesen eljárt volna fölötte az idő, valóban a 24. óráját éli, mint szokás mondani, az a kultúra, melyet én és sokan mások tanulmányozunk, már egyértelműen csak a múlté?

HAMU ÉS PARÁZS

Mai vívódásaink megértéséhez talán nem árt, ha visszapillantunk a múltba, és megkeressük, mikor és hol döbrentek rá a folklór, az egész népi műveltség mélységére és értékére?

Nos, akkor és ott, amikor és ahol – mint lenni szokott – elvesztette magától értetődő létét. Ez pedig a XVIII. századi Angliában történt, és nem véletlen, hiszen az iparosodás, városiasodás, más szóval a kapitalizmus fejlődése olyan szintre jutott, mely elindította a népművészet, a kézművesség, a háziipar hanyatlását, az értékrendzavart. Ez a jelenség fokozatosan terjedt, megszűnt földrajzi jellege, mindig ott és akkor jelent meg, ahol és amikor a gazdasági, társadalmi változások megteremtették a feltételeit.

„A XIX. században az iparosodó és erősen mobilizált társadalomban jött létre a közösségnek az a mítosza, melyet a *hagyomány*, a *stabilitás*, az *egymásrautaltság* és a *kollektív emlékezet* fogalmakkal írtak körül. Az urbanizált és az ipari termelésre szakosodott nyugati társadalmak tagjai úgy érezték, hogy elvesztettek valamit: elvesztették a múltjukat, megszakadt az emlékezés folyama, a társadalom megszűnt „emlékezet-társadalom” lenni. Ez az emlékezetkiesés-illúzió hozta felszínre a „népi kultúra értékeit”, ez éltette a paraszti társadalom iránti felfokozott érdeklődést, ez vonzott művészeket, tudósokat, kutatókat, hogy egy általuk már nem ismert világot a feledés homályából előhívjanak” (TÓTH 2002: 9). Míg korábban és elsőként az angol Thomas Percy püspök mondta

ki, hogy a társadalom perifériáján hatalmas művészi kincs létezik, melyet meg kell menteni, később ugyanez az eszme már Franciaországban, Németországban jelenik meg Rousseau, illetve Herder révén. A XIX. században eljut Magyarországra, a többi közép- és kelet-európai országba, Oroszországban a szlavofil mozgalom által válik ismertté. Az első és a második világháború nyomán bekövetkezett gazdasági, politikai, társadalmi változások újabb és újabb kizorító tényezői a népi kultúrának: ismét felborul a hagyományos paraszti értékrend, sérül a kultúra, az identitástudat, a munkamorál, vallási és erkölcsi meggyőződés, még hátrább szorul az a tudás, amelyre évszázadokon keresztül szükség volt. És innen már csak egy lépés választott el a csaknem gátszakadásként ránk zúduló amerikanizálódástól, szovjetizálódástól, a globalizációtól, ezek még inkább mélyítették értékrendzavarunkat, kultúránkat féltő aggodalmainkat. Az EU-ba való bejutás távlata mindennek csak szerves folytatása (eme szindróma a médiák által forgalmazott kérdések, aggodalmak, reklámok, értelmezések özönében érhető tetten a legjobban).

A népi kultúra evolúciójának/involúciójának alapján (melyet csupán pontoztam) a múlt műveltségét illetően úgy fogalmazok, hogy ami hamu, az már nem visz előre, de azért még érték. Viszont hittel vallom, hogy ami parázs, és ebből még van, az beépül és beépíthető az ezredforduló emberiségének is a világszemléletébe: példa és hivatkozási alap lehet a gazdasági, társadalmi élet szervezésének sok-sok területén, kifejezheti a modern ember lelkiségét, és nyújthat számára egészen összetett esztétikai örömet is. De látásmódot is nyújthat a modern világ jelenségeinek felismerésére és megértésére. Számomra megnyugtató, hogy szemléletemben nem vagyok egyedül. Hitémet történelmi példákra és sok-sok feljegyzésemre, megfigyelésemre alapozom.

„KI ÖN?”

Induljunk el egy olyan kérdéskörből, mint a nemzeti identitás és identitástudat.

Az önazonosság-tudat ébren tartása, megőrzése, ápolása, erősítése minden uniós törekvés és globalizációs folyamat ellenére továbbra is fontos törekvés a nagy és kis nemzetek számára egyaránt. Feljegyzéseim igazolják, hogy az országos és lokális rendezvények ünnepi üzenete, retorikája, különösen az utóbbi évtizedben, erről szól. Meglátásomban igencsak megerősített Gángó Gábor előadása¹: „Korunk fejleményei – világitott rá az előadó – cáfolják azt a vélekedést, hogy a nacionalizmus csupán átmeneti korjelenség lett volna.” Az okokat kere-

¹ Gángó Gábor *A népek életéről és haláláról* című előadása a Mindentudás Egyeteme Duna Tv által közvetített műsorban hangzott el 2003. március 17-én.

sendő, arra a következtetésre jut, hogy „számos modernitás előtti ún. premodern kulturális és etnikai kötelék ismét megerősödött, még a fejlett nyugati társadalmakban is”. És a közismert példák sokaságát vonultatja fel: az amerikai életforma kultusza jellegzetesen fehér kultúrának őrizte meg az Egyesült Államokat, Kanada Québec tartományában a francia népség nem szűnik meg harcolni nemzeti jogaiért a jóléti demokrácia keretei között sem. Nyugat-Európa társadalmának is – mutat rá Gángó – „szembe kellett nézniük azzal, hogy a francia, brit, spanyol stb. államhoz való ragaszkodás és lojalitás nem feltétlenül jelenti a többségi vagy domináns nemzettel való azonosulást is egyben. A breton, a skót, a walesi, a baszk, a katalán nemzeti mozgalmak újjáéledése a második világháború után jól jellemzi e folyamatokat”. Gángó Gábor külön felhívja a figyelmünket arra, hogy „e mozgalmak stabil, jóléti államokban mennek végbe, az etatista nemzetállam ellen fellépve követelnek nagyobb kulturális és közigazgatási mozgásteret”.

Kortárs világunk eme jelenségei alapján, melyek egyazon erővonal mentén működnek, mindig kétséggel reflektáltam ama hazai, elsősorban román, de magyar félről is elhangzott véleményre, mely szerint a román–magyar konfliktusra, állítólag, az ország gazdasági helyzetének javulása fogja hozni a terápiát.

Visszatérve a korábbi gondolatmenethez, Gángó úgy fogalmaz, hogy „a modern nemzet eszméje, kétszáz év múltán, elevebb, mint valaha”.

Mindezek a jelenségek tehát a világ számos más közösségére jellemzőek. Azonban bennünk, magyarokban, a nemzettudat valami különös, rejtett energia-ként is munkál.

Egy igen érdekes partikuláris példát idézek fel.

Olvastam egy szociológiai tanulmányról (sajnos nem magát a tanulmányt), melyet a két világháború között írtak Amerikában. A történet arról szól, hogy egy Európából Amerikába tartó személyszállító hajó utasai között, az Újvilág felé közeledve, kérdőíveket osztottak ki, és a kérdések legelején ez állt: *Ki ön?* És sorra válaszoltak az utasok: hogy tanár, mérnök, orvos, lelkész, kőműves, ilyen mester, olyan szerelő stb. Csupán valakik, csaknem egymástól függetlenül, és nem kevesen, mind azt vallották, hogy *magyar*.

Tehát a hajó utasai között voltak olyanok, akik számára az önazonosság meghatározásában fontosabb volt az, amibe beleszülettek, aminek a háttere egyfajta tudat, kultúra és nyelv, és nem az, amit később sajátítottak el, amivel megélhetésüket biztosítani tudják vagy akarják. És ezek a valakik magyarok voltak! A hajó utasai így a *Ki ön?* kérdés szerint két csoportra oszlottak: magyarokra és mindenféle mesterséget gyakorlóakra. Külön kutatási téma lehet, hogy miért történt így. Mi motivál bennünket nemzeti identitásunk kijelentésében? Kérdés és reflex, amit azóta is sokszor megtapasztalok.

Az igazi kérdés számomra ez: mitől magyar a magyar? A magyar identitás kijelentése érzelmi indíttatású kinyilatkoztatás-e, vagy alapja is van, illetve

kell hogy legyen? És az is, hogy az identitás megvállása magyar sajátosság-e csupán, „magyar hőbörgés”-e, ahogy épp néhány közülünk való állítja, vagy másoknál is tapasztalható? Noha válaszunk már van, próbáljuk tovább mélyíteni a problémát.

Eme kérdéskör megválaszolásához újabb kérdések sorát fogalmaznám meg.

Szükség van-e az új évezred hajnalán/reggelén sajátos arculatunk újra és újra megfogalmazására? Vagy jó az, amilyenek megismertek bennünket, és megismertük mi magunkat? A szabványosító Európában és világban egyéni, sajátos színre lesz-e még szükség? Vagy ettől arrafelé elvegyülhetünk a nagy tégelyben? (Ma is elborzadok, mikor Mao Kínájának a mindennapi ruházatig elmenő uniformizált társadalmára gondolok.)

Ha szükség lesz a saját arculatra – márpedig szükség lesz: az eddigi sejtések, de még inkább az ez utáni példák erről fognak szólni –, alapozhatunk-e újra a népi kultúrára, egyáltalán beépíthető-e, és be kell-e épülnie a magas, modern műveltségbe annak a kultúrának, amelyről többen úgy vélik, hogy már a múlté, vagyis elavult?

De fontos-e egyáltalán a múlt, a múlt tudása, az emlékezés, a gyökerek, a folytonosság, vagy netán gyökérnélküliek is lehetnénk, mint a műfenyő. Amelyről nemcsak az derülne ki, hogy élettelen, hanem az is, hogy öntisztulásra képtelen. Akkor meg a por lepi be.

Mindezekre válaszolhatnék az egyszerű igenek sorával: igen, szükség van, igen, integrálható, igen, fontos a múlt ismerete és így tovább. Csakhogy alig lennék több egy nosztalgizáló szónoknál.

Inkább a jelen egyik nagyon érdekes jelensége felé fordulok.

Még elevenen élhet bennünk az a közelmúlti „össznépi” élmény, hogy Közép- és Kelet-Európa „uniós lázban” élt, az eszményi vagy eszményített Európába jutás vágyával teltek éveink. Ez a spirituális lelkiállapot még nem is ért véget, ha Szerbiára, Horvátországra stb. gondolok. A kivizsgálások és bizonyítások sora váltotta és váltja egymást. Az átlagember mindebből a nagy igyekezetből alig lát, ért valamit. Annál kevesebben tudják, hogy a bizonyítási csomagban a kultúra, a nemzeti kultúra! is be van kalkulálva. És ennél is kevesebben azt, hogy ebben az „alcsomagban” a népi kultúra, a népi műveltség egyáltalán nem Hamupipőke.

Tehát a *Ki ön?* kérdést folyton és ismételten, vagy így, vagy úgy felteszik.

A finnekről azt olvastam, hogy az Európai Unióba való jutást kérelmező dokumentációjukba az egész finn népi kultúra tárgyi és szellemi szintézisét belefoglalták, mert ezt kérték, és mert maguk is fontosnak tartották. Azért, hogy meg tudják válaszolni, *kik ők*.

Egy valamelyest hasonló magyar példát is említek: a *Magyar Nemzet* 1996. VII. 27-i számában pár soros tudósításban azt olvastam, hogy „Szerdán délután

a kölni repülőtéren közel száz fiatal magyar néptáncos és dalossal köszöntötte a magyar külügyminisztert, aki ma reggel adja át Brüsszelben a kormány által kitöltött és elfogadott EU-kérdőíveket.” Igaz, hogy ez már történelem, de nem egy újabb hajózás jut-e eszünkbe!? Miért kellett egy diplomáciai aktushoz ilyen méretű népviselet- és néptánckörítés?

De azt is megkérdezem, miért volt olyan fontos Magyarország számára a frankfurti könyvvásár? Egyáltalán az a tény, hogy a könyvek által a magyar magaskultúra és tudomány mellett az egész Kárpát-medence magyar népi kultúráját is megjelenítsék? Véletlen-e az, hogy az uniós csatlakozás előestéjén szervezett *Európa Gála* nagyszabású műsor keretében² a Kodály- és Liszt-zeneszámok után a produkció kétharmadát a Magyarország hat régióját képviselő hat nagy népi táncgyűttes műsora alkotta; az, hogy utánuk népi táncot járó gyermekegyüttesek vették át a hatalmas színteret; az, hogy a Liszt-rapszodiára Novák Ferenc³ komponálta kalotaszegi – tehát erdélyi! – népi táncbetétet jártak, a szememben mindig királyinak ható gyönyörű viseletben? Akár politikai ravaszsnak is tekinthetném: az erdélyi magyarság szimbolikusan „uniós” lett már akkor, amikor Románia még a papírokkal bíbelődött...

És a hannoveri világkiállításon, 2000. június 26-án, a Magyar Nemzeti Napon a magyar miniszterelnök és a német kancellár, más neves politikus jelenlétében miért volt fontos épp a csíkszeredai Székely Népi Nemzeti Együttes népi táncbemutatója? Szerintem az üzenet nemcsak arról szólt, hogy ilyen a magyar tánc egyik dialektusa, ilyenek vagyunk, amikor táncolunk, ilyen a mi viseletünk egy változata, hanem a magyarság államhatárokon túli térbeli dimenziójáról. A dolog érdekessége (pikantériája) az, hogy ugyanez az együttes ugyanott a román pavilon megnyitóján is fellépett. Itt pedig azt üzenté (szerintem), hogy Romániában létezik egy erős nemzeti közösség, amely a kultúráját élte, élteheti, és része a romániai kultúrának. Tehát van identitása. Identitásának pedig erőteljes vizuális-auditív képe a hallható, látható tánc, népviselet, zene, illetve ezek megbízott szinkretikus tolmácsolása.⁴

² 2003. április 9-én közvetítette az M2 televízió.

³ Neves magyarországi táncfolklorista, alkotó táncművész.

⁴ Néhány más hasonló esemény: a Budapesti Nemzetközi Vásárt a székelykeresztúri *Pipacsok* népi táncgyűttese *Örökség* című műsorával nyitották meg (RMSZ 2002. IX. 21.); a *Magyar Világ 2002* című kiállításon (a BNV keretében) valamennyi határon kívüli magyar régió (Burgenland kivételével) népzene- és néptáncgyűttese fellépett műsorával (RMSZ 2002. IX. 23.); a Kelenföldi pályaudvar területén ismételték meg a *Brassói pályaudvar* című előadást, amely „óriási sikert aratott. A produkciót hagyományőrző zenészek és táncosok mutatták be” (RMSZ 2002. XI. 11–12.); felsorolhatatlan a testvérvárosi, -falusi kapcsolatok találkozóinak sora, melyeken a bemutatkozások szintén népzenevel, népi táncosokkal kezdődnek. Ez a jelenség egészen napjainkig követhető.

Úgy gondolom, valamennyi példa (a sor távolról sem teljes) korábbi kérdéseimre válaszol: önmagunk újrafogalmazásáról, a bemutatkozásról, a megismertetésről szól. Vagyis a nemzeti kultúra egy rétege össznemzeti érdek szolgálatába való szegődéséről, állításáról.

MIT MUTATUNK BE MAGUNKRÓL?

Az csak természetes, hogy azt mutathatjuk be, azzal ajánlhatjuk be magunkat másoknak, a világnak, amit az idő is hitelesített, mert letisztult az időben. Ezek az értékek csak a múlt időké lehetnek. Ezért mondta Csoóri Sándor egyik előadásában⁵ igen találóan, hogy nekünk képzeletben kell restaurálnunk a múltat ahhoz, hogy integrálódhassunk. Illyés Gyula pedig valamivel korábban arról beszélt, hogy nekünk nemcsak a jövőt, „a múltat is építeni kell”. Olyan nép a magyar, mondta, akinek jelene és jövője számára fontos, hogy tud-e emlékezni. Illyés gyakorlati elméjén medítálva Csoóri így kérdez: „A rendrakást lehet-e ábrándozással kezdeni?” Aztán Illyést parafrázálva fogalmazza meg intelmeit: „Aki csak a jövőnek él, előbb-utóbb belevakul a jövőbe, és szélhámósok áldozatává válik.” A megiratlan idő „barbár, mint a teremtés előtti sötétség” (1978. 224–225). És hogy ez ismét ne tűnjön csak magyar szemléletnek és életérzésnek, elmondom, hogy a litván elnök egy alkalommal (1998-ban) a Duna Tv-ben arról beszélt, hogy aki a múltját nem ismeri, az saját magát fosztja meg jövőjétől. Egy francia szerzetestől meg azt olvastam, hogy aki a múltját elfelejti, azt a világ is elfelejti.

Hirtelen eszembe jut Herder komor jóslata a magyarokról, amit *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* című, 1784 és 1790 között írt könyvében fejtett ki. Ebben megfogalmazta a magyar nép kihalásának lehetőségét, mondván, hogy a szlávok, németek, románok és más népek közt az ország kisebbségét alkotják, „és évszázadok múltán talán a nyelvüket is alig lehet megtalálni” (1978. 13–14). Kétségtelen, hogy ez a jóslat az akkori idők magyar közvéleményére, hangulatára vészjelzésként bénítólag hatott, hisz a kor levegőjében jelen volt II. József császár birodalmi érdekeit szolgáló, központosító, németesítő politikája. De, hála Istennek, nem hatott bénítólag a magyar nemesség, az akkori és későbbi értelmiség egészére. Az irodalom és művészetek legjobbjai, a magyar kultúra nagyságai a herderi gondolatmenetben nemcsak a sötét jóslatot, hanem a reménysugár *népszellemet* (Volksgeist) is meglátták. Berzsenyi Dánielre, Vörösmarty Mihályra, Petőfi Sándorra, Arany Jánosra, Ady Endrére, Illyés Gyulára, Erkel Ferencre, Bartók Bélára, Kodály Zoltánra és még sokra gondolok, akik „a Herder által megfogalmazott népszellem gondolatára építettek,

⁵ Esztergomban, a magyar néprajzi szeminárium hallgatóinak, 1993. július 15-én.

azokra a hatóerőkre, amelyek a nyelvben, a népdalokban, balladákban, mondákban, népszokásokban, jogszokásokban gyökereznek” (LUKÁCS 2000: 121).

Ebben a gondolatmenetben fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy az idézett népszellem megnyilvánulásai nagy gondolkodóink szemléletében nem pusztán népi-nemzeti sajátosságokat jelentettek, hanem a magyar nép és nemzet saját értékeit igazolták. Ezen értékek ápolására, kutatására, megmentésére, sajátosságainak felmutatására alakult meg a Magyar Tudományos Akadémia (1825), épült fel a Nemzeti Színház és a Magyar Nemzeti Múzeum, alakult meg a Magyar Néprajzi Társaság (1889) – a nemzeti megújulás, a nemzeti lét megannyi intézménye, tudományos testülete, fóruma. És hogy mindez nemcsak magyar sajátosság és törekvés volt, tehát a párhuzam, illetve a hasonló eszmeiség kortüneti jelensége érzékeltetésének kedvéért említem, hogy a XIX–XX. századi román tudományos, művészeti és kulturális diskurzus jelentős része szintén a paraszti kultúra – nemzeti kultúra viszonyáról szól. A nemzeti jellegű intézményteremtés és repertoár ebbe az irányba tart, illetve ebből ihletődik, és szembeszegül a két világháború közötti, Eugen Lovinescu nevével fémjelzett „szinkretizmus elméletével”, vagyis az akkori idők globalizációs törekvéseivel. (Bővebben CROHMÁLNICANU 1967: 21–50.)

A herderi gondolat, mely a nyelvet és népköltészetet tekintette egy nép igazi sajátosságának, népszerű volt a szláv népek számára is (ti. a Habsburg Birodalom keleti felében élő szláv népek számára), mivel „nemzeti kultúrájuk önálló arculatának kialakításához, nemzeti törekvéseik megerősítéséhez megerősítést láttak benne” (Gángó idézett előadásából). Annál is inkább, mivel – jegyzi meg Gángó Gábor – „Közép-Kelet-Európa népei a kelténél kevésbé voltak ellátva az etnotörténelem rekvizitumaival”.

Mennyire könnyű dolguk van, jut eszembe, például az olaszoknak, franciáknak az etnotörténelem rekvizitumai, a nem felejtés tekintetében. Ismert a franciaországi híres Loire völgye, tele kastéllyal. A pusztán átutazás is elegendő ahhoz, hogy az arra járó szembesüljön a múlttal, megteljen annak a levegőjével. Szólni sem kell, s a szellem és a lélek egyszerre mozdul, és ha francia az utas, eltelik a nemzeti büszkeség tudatával, érzésével. Nem véletlen, hogy a Franciaországról szóló turisztikai kiadványok, ismertető filmek annyira rájátszanak „a nagy francia múlt” eme grandiózus realitására. Igaz, hogy az anyaországról leszakított magyarságnak is vannak várai, kastélyai, de közülük sok a romos, és sok van idegen kézen.

Hát ezért kell képzeletben restaurálni a múltat. Ezért kell minden korban, minden nemzedéknek felépíteni nemcsak a jövőt, de a múltat is.⁶ Minden nem-

⁶ A holokausztra való emlékezés egyik alkalmával Izrael állam miniszterelnöke arról beszélt, hogy „nekünk tanítanunk kell a múltat” (Duna Tv, Híradó, 2003. április 29.).

zedéknek fel kell fedeznie kultúránk egységét a nagy változások és váltakozások ellenére, az egyetemes emberit és magyart a lokálisban. A nemzetképet így lehet mindig teljesebbé és időszerűvé alakítani: kitapintani az állandókat és a változókat benne.

A ZSENIK PÉLDÁJA

Kultúránk nagyjai előremutatóan éreztek rá ennek fontosságára, arra, hogy a magyar nép alkotóerejét minden időben a nemzet belső energiájává kell tenni, és ráéreztek arra is, hogy ebben a folyamatban a népi műveltségnek is óriási szerepe van. Hiszen ha csak az utolsó 150 esztendőre gondolunk, láthatjuk, hogy több alkalommal is a népköltészet, a folklór forradalmat indított el az egyetemes magyar kultúrában. Petőfi és Arany költői hitvallására és költészetére gondolok. A Petőfi által megfogalmazott, de mindkettőjük által vallott kulturális felemelkedés és társadalmi felszabadítás programja közismert: „Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék.”

Bartók és Kodály nagy vállalkozására is gondolok, amely azért rendkívüli, mert üzenete nem ütközött nyelvi akadályokba, noha kettejük alkotásaikban az tört fel, összegeződött és fogalmazódott meg, ami a magyarság népi kultúrájában teljességében jelen volt: az egyetemes magyar lélek. Ők ketten a paraszti zenét beemelték az egyetemes zeneművészetbe, megteremtették a magyar zene nagyszerűségét. Mi több, elfogadtatták, elismertették a kultúrvilággal, és általa a magyar népet is. Bartók és Kodály bevitték a parasztdalt a koncertterembe. A *Székely fonó* például egyedülálló kísérlet volt. Operába szánt alkotást fűzött össze Kodály a népdalokból: erdélyi, bukovinai, felvidéki gyűjtéseiből. Bemutatója 1932-ben volt az Operaházban, 1933-ban már a milánói Scalában voltak vele. Lehet-e ennél jobb startolást elérni magyar alkotással Európában? Szintén 1933-ban a londoni rádió sugározta a zeneművet maga Kodály vezényletével. 1938-ban Németországban is bemutatják. Ugyanebben az évben a Magyar Operaház mutatja be Firenzében, majd a későbbi években Moszkvában, Bécsben. Feljegyzések szerint a világ érezte, értette és szerette a *Székely fonót*. Többen is leírták, hogy Kodály, de még inkább Bartók zenéje a XXI. század zenéje, tehát a legmodernebb koré. Éppen ezért hangsúlyozom folyton, most Sagi Mária szavait idézve, hogy „amit Bartók és Kodály művészete reprezentál, abban a népművészet az autonóm művészet egyik forrásává válik”, és ami bizonyos szempontból még fontosabb, mert a folklór korszerű üzenetét jelzi, „nemcsak zenei anyagában, hanem világképének teljességében is” (SAGI 1978: 64).

Ugyanez mondható a román kultúrában Eminescu, Enescu, Brâncuși és mások alkotásairól is.

A folklórnak a nem folklórbá kerülése (Voigt Vilmos kifejezése⁷) tehát távolról sem zárult le a XIX. századdal, amikor a folklórhoz való fordulás tudatosan a nemzeti identitás megerősítését/megerősödését jelentette, amikor az alkotók hitvallásszerűen vallották: „Azáltal válunk nemzetté, hogy a magas kultúránkat is erre a nemzeti, paraszti alapra helyezzük” (VITÁNYI 1978: 77).

Míg a korábbi korokban Európa-szerte a magaskultúra alkotóit a folklór megmentése, általa a nemzeti tudat és identitás erősítése képezte, addig a XX. században a művészetek egyfajta belső meghasonulása, illetve a művészi stílus megújítása került napirendre. A folklór ebben az új helyzetben is igen fontos és érdekes „generatív kultúra”-nak (SAGI 1978: 65) bizonyult. Azért nevezem érdekesnek, mert annak ellenére, hogy a modern kor egyre inkább behálózza az életünket, életvitelünket, a népi kultúrából még mindig marad valami állandó „energiahordozó”. Ezt az új helyzetet Vitányi Iván így világította meg: „A múlthoz, a hagyományhoz való fordulás a jövőhöz való fordulással kapcsolódott össze” (VITÁNYI 1978: 78). Ez a törekvés Bartóknál különös hangsúlyt kapott. A népköltészethez való viszonyulása példázza, hogy „a folklórt nemcsak a hagyományos nemzeti művészetbe lehet átmenteni, hanem a legmodernebb, leghaladóbb, a világ problémáival teljes mértékben szembe néző művészetbe is” (VITÁNYI 1978: 79).

Felróják a folklórnak, hogy nem képes nyújtani a világnak azt a teljességet, melyet az autonóm művészet nyújt. Kétségtelen, hogy nem, de ne felejtsük, hogy maga a teljesség sem elérhető, és vegyük észre, hogy a folklórkultúra elsősorban a mindennapi lét kihívásaira válaszol. Ennek ellenére világképe mégis teljes. Úgy gondolom, hogy a népi kultúrán, a folklórművészetben nem az emberi lét teljességének feltárását, tükrözését kell számon kérni, de becsülni kell az arra való törekvést, azt, hogy az élet egysége keresésének szemlélete hatja át. Ha csak egy olyan alapvető életérzés mint az optimizmus jelenlétét keresem, követem (izgalmas kutatási témának tekintem), csodálattal és megrendülten tapasztalom, mennyire átszövi, áthatja az emberi élet sorsfordulóinak szokásvilágát, rítusait, hiedelmeit a születéstől a halálig, de ugyanakkor a folklórkultúrák valamennyi műfaját, kategóriáját is. Ezt az életszemléletet, ennek egységét sehonnan nem lehet jobban átvenni, kölcsönözni, mint a népi műveltség aktív elsajátításából. Aktív elsajátításából, hangsúlyozom, mert ha valaki csak szemlél valamit, attól még nem lesz szemlélete.

⁷ Voigt Vilmos a folklorizmust parafrázálja így, vagyis a hagyományos folklórnak a modern kultúrába való beillesztését.

NEM CSAK MAGYAR GYAKORLAT

Nem győzőm eléggé hangsúlyozni a sok megvető, lekezelő véleménnyel szemben. Hiszen felsorolni sem lehetne az európai irodalom XX. századi műveit sem, amelyekben százával találhatók mítosz- vagy meseszüzsék – az írók folklór-, illetve etnológiai ismereteinek bizonyosságai. De bizonyítás gyanánt akár az egész európai művészettörténet is megidézhető. Ami itt és most lehetetlen. De ki vonná kétségbe Beethoven, Verdi, Erkel, Brahms (a sor végtelen) folklorizmusát? Le-tagadható-e az a művészettörténeti tény, amit Sztravinszkij követett el 1913-ban, Párizsban? Az orosz folklórelemeket felhasználó művek (*Tűzmadár*, *Petruska*) után korszakalkotó művet mutat be *A tavasz megszentelése* vagy *Tavasziünnep* címmel. Erről Biernaczky Szilárd így ír: „Sztravinszkij ösztönösen ráérez a törzsi művészet felhasználásának egyik legizgalmasabb lehetőségére, a rítus emberpszichológiai-érzelmi folyamatának katartikus vonásaira.” Az esemény azért korszakalkotó, mert Sztravinszkij művei nyomán a népzenei dallamfordulatok „primitív hangrendszerű, improvizatív vagy díszítéses melódiatípusok egész sor európai zeneszerző fontos művészi kifejezőeszközzé vált” (1978: 16). (Mondanom sem kell, hogy közéjük tartozott Bartók is.) De ugyanúgy a rítus is, mint sajátos cselekménytípus, nagy érzelmi folyamatok kifejezésére, megjelenítésére képes. Erre számomra a legszebb példa a *Cantata profana*, melyben Bartók (értelmezésem szerint) a globalizáció végzetes veszélyére figyelmeztet. Eme felismerés magyát Bartók a román kolindákban fedezte fel.

És hogy szélesítsük és diverzifikáljuk érveinket, azt a közismert tény is megemlítem, hogy több nagy európai művészre az Európán kívüli folklór is hatott. „A képzőművészetek esetében a leglátványosabb példa nyilvánvalóan az afrikai mágikus szobrocskák inspirálta kubizmus megszületése. Azonban nem szabad megfeledkeznünk Van Gogh és Gauguin távol-keleti művészeti érdeklődéséről sem... Nagy hatást gyakoroltak Matisse és Picasso művészetére is a néger faszobrok” (BIERNACZKY 1978: 11–12).

A „CSENDES FORRADALMAK” EGY MÁSIK
MEGNYILVÁNULÁSA:

amit szintén a folklór és úgy általában az egész népi kultúra indított el, „robantott ki”, minden bizonnyal a szocialista internacionalizmus korára esik, amikor a Kárpát-medencében alig vallhattuk meg nyíltan magyarságunkat. Akkor, amikor önazonosságunkat a szocialista ideológia, az ún. „szocialista kultúra” veszélyeztette, akkor, amikor a marxista ideológia szintén globalizáló törekvése reális térbeli, de még inkább mentális világunk átszabását célozta meg. És akkor fontosabb kincsünk lobbant fel a hamu alól, mint a Loire-völgyi kastélyok:

kezdünk népdalt énekelni, balladát mondani, sok erdélyi fiatal fekete zsinóros, szürkeposztó kabátot varratott magának, Erdély-szerte, de különösen a Székelyföldön kezdtek újra székely kaput állítani. Visszagondolva, egészen izgalmasnak tűnt a máréfalviak nonverbális „manifesztuma”: a kapuk virágdíszzeit diszkrétén, de félreérthetetlenül piros-fehér-zöld színtársítással festették.⁸ És mivé fejlődött ma ez a mozgalom? A székely kapu egyetemes magyar szimbólummá lett, amit „exportálnak”. A Székelyföldön, főleg Háromszéken egyre több faluba székely kapu alatt lehet bemenni, ami nyílt, monumentális és vizuális tagadása egy tagadásnak: a román politikum és közvélemény jelentős része nem ismeri el a Székelyföld létét. De székely kaput állítottak Rodostón, az idén Isztambulban, aztán Lengyelországban, az amerikai magyarok sokasága házuk elé vagy kertjükbe, Magyarországon pedig számtalan egyéni vagy közösségi téren. Alapfunkciója gazdagodott: a nemzeti expresszív kultúra elemévé magasztosult. A 70-es években elindul – Magyarországon és Erdélyben – az ifjúság művelődésének egyik legizgalmasabb jelensége, a táncház és a hozzá kapcsolódó népzenei mozgalom. Határozott jelzése volt annak, hogy a városi ifjúság, az értelmiség újra a hagyományörzés felé fordul. A fiatalok ezrei vesznek részt benne. Az új mozgalom, új jelenség esztétikai problémákat is felvet, ugyanakkor a népművészet új jelentés- és rendeltetésváltását is. *„Megjelenésében sőt rekvizitumaiban is a múlthoz, abból is a paraszti múlthoz tartozik, most városi fiatalok ajkán-lábán, egész esztétikai magatartásában a mai élet szerves részévé válik... Nem a múltat akarják megmenteni, hanem a jelen vagy még inkább a jövő hangjának megtalálása érdekében fordulnak a népzenehez”* (SAGI 1978: 53, a kiemelés tőlem). Visszaemlékszem, a bukaresti tévé magyar szerkesztősege micsoda remek fogékonysággal és érzékkel tapintott rá arra, hogy a táncház egyben szervezőerő, olyan „fórum”, mi több, intézmény, amely a magyarországi és erdélyi, később Kárpát-medencei magyar fiatalokat összekapcsolja, az együvé tartozás és önkifejezés nagy emberi élményét alakítja, nyújtja. Erre érzett rá a politikai hatalom is, és a tévé közreműködését betiltotta. Bodó Juliánna a táncházba járás vizuális jelentését is megfogalmazta: „Az odajárók kötelességszerűen valamilyen parasztblúzt öltöttek magukra a farmer mellé... Viselőik tisztába voltak azzal, hogy az illető ruhadarabok hordozásával nemcsak öltözködtek, hanem demonstrálták a népi kultúrához való ragaszkodásukat és abbéli hitüket is, hogy a folklór olyan érték, amelyet a belőle kiragadott ruhadarab hordásával ápolhatnak” (BODÓ 1987: 57). Szóval minden politikai, ideológiai kényszer és elhallgattatás, tiltás ellenére, a népzene, a népköltészet, az építészet, a magyarosan szabott ruha, a néptánc és táncház, a menyasszony–vőlegény népviseletbe való öltözése, városon (!), fiatal halott népviseletben való kísérése ugyanott stb. ré-

⁸ Nem eldugott, félreeső utcákban, hanem a Csíkszereda–Székelyudvarhely közti főút mentén.

vén, a képzettársítás által közelünkbe került mindaz, amit nem láthattunk, amit nem mondhattunk ki közvetlenül: magyarságunkat. Népünk kultúrája képes volt megtermékenyíteni a lelkeket a steril, meddő időkben is, identitásunk olyan jeleit tudta küldeni olyan élethelyzetekben, amikor és amit sem elkobozni, sem lefegyverezni nem volt képes a hatalom. Ennek nem múlt el az időszerűsége. Ezzel a fegyverténnyel mások is éltek! Az észtek „éneklő forradalma” (így!), amellyel a nagy Szovjetunió felbomlása után szembeszálltak az orosz nemzeti elnyomással, és kivívták függetlenségüket, egyedülálló a világon. Napokon át több ezren a stadionban és az államigazgatás központi épületei előtt egyfolytában tartó nemzeti és népdalénekléssel arra kényszerítették az orosz tankokat, hogy elhagyják a tallinni parlament térségét.⁹

KÓS KÁROLY PÉLDÁJA

szintén bizonyosága a paraszti műveltség, ezúttal az építészetet megtermékenyítő erejének.

Hogyan hozta létre azt az új építészeti stílust, melyet ma *kósinak* nevezünk, és amely egyszerre hagyományos és korszerű?

Úgy, hogy a budapesti építészeti egyetem fiatal végzőseként vázlatfüzettel és ceruzával elkezdte járni Erdély falvait – Kalotaszeget és a Székelyföldet –, és lerajzolta a népi építészet valamennyi arra érdemes épületét, szerkezeti elemét, formáját. Aztán, és ez, ami megrendítő, a hatalmas mappákba gyűjtött anyag birtokában, hirtelen szembesült az angol, skót és finn – Gottlib Eliel Saarinen – építész modern építészeti törekvéseivel, és ezzel a lökéssel eljut arra a következtetésre, hogy a művészet általában, az építőművészet a népművészet alapján és abból táplálkozva újulhat meg és lehet modern. Kós Károlynak a népi építészetben gyökerező modern építészetét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy képes volt bővületébe ejteni egy angol építész, Anthony Gallt, aki büszke arra, hogy „ősi angliai szigetlakók ivadéka”, ennek ellenére egész munkásságát Kós Károly építészeti életművének kutatására tette fel. Az elmúlt évtized során Erdélyben felkereste Kós Károly építészetének színhelyeit, fotó- és tervrajzkiállításokat rendezett néhány erdélyi városban¹⁰ és Budapesten, melyeken a mester és Kós stílusában fogant saját építészeti alkotásait mutatta be, monográfiát írt Kós építészetéről.

⁹ Erről a tallinni egyetem egyik professzor asszonya beszélt Jászberényben, a Magyar Néprajzi Szemináriumon, 1998. szeptember 27-én.

¹⁰ Csíkszeredában 1995-ben volt a Csíki Székely Múzeumban.

MÁR NEM A RÉGI...

Kétségtelen, és most ennyi példa után ezt föltétlen el kell mondani, noha kikövetkeztethető eddigi példáimból, elmélkedésemből is, hogy a népi kultúrának ma már nem a régi szerepe működik mindenhol, minden vonatkozásban és minden területen.

Amikor ítélkezünk, érzékelnünk kell a társadalmi változásokat, azt, hogy a parasztság, amely ennek a kultúrának elsődleges létrehozója, széthullott, mint következetes hagyományörző réteg. A parasztság amúgy sem volt saját műveltségének propagálója és ideológusa. Az ipari civilizáció, technika és technológia kiváltotta eltömegesedés járványa ellen, azért, hogy mégis ember maradjon az ember, az értelmiségnek kell felvennie a harcot. Példáim, gondolataim, burkoltan vagy nyíltan eddig is erről szóltak. Most Csoóri Sándorral is szólok: „A népművészetben, népi kultúrában felgyülemlett érzékenységet és tudást ki más vállalhatná egyelőre, mint az az értelmiség, amelyik ennek a gyökerkeresésnek (ti. a tiszta humánumnak) a történelmi fontosságát megértette” (CSOÓRI 1982: 114).

Fel kell tehát ismernünk azt, hogy megváltozott világunkban a népi kultúrának új, megváltozott szerepe van, és új hordozói vannak. Régi alakjában, régi rendeltetésében ma már alig találunk rá. Látnunk kell, hogy rég kilépett – és ez a XX. században következett be igazán – a létrehozó közösség köréből, és ma igen nagy mértékben járul hozzá, illetve felhasználják, jobban, mint eddig (az eddigi jelenségek tárházát nyitom) pl. a nemzeti kép (imázs) alakításához, megjelenítéséhez, de nemcsak erre. A népi kultúra eme új színeváltozásait, egyre gyakoribb és meglepő megjelenéseit¹¹ évek óta figyelem és jegyzem.

Ilyen értelemben említhetem például a nagy sportrendezvények, olimpiai játékok nyitó- és záróünnepségeit, a díjazási ünnepségeket: ezek grandiózus folklór-műsorok. Sydney-ben például¹² az olimpiai játékok nyitóműsorát az aborigének folklórjára építették. Ugyanúgy eszembe jut a norvégiai téli olimpia záróünnepsége, amikor a norvég mesevilág és mitológia alakjai érkeztek a legmodernebb technikai eszközökkel az ünnepi „jégporondra”. És az amerikai téli olimpia megnyitóünnepsége?¹³ A törzsek zenéjének, rituális táncának, viseletének grandiózus parádéját láthattuk. Hét törzsfőnök törzsi viseletbe öltözve, törzsi fegyverzet felvértezve, dobzenére varázstáncot járva, ki-ki a maga törzsi nyelvére adta át az ajándékokat és üdvözölte a szervezőket, a közönséget. Ezeket tolmácsolták angol és francia nyelvre. Maga a megnyitóműsor üzenete is mitikus fogantatású volt: a népmeséből jövő „Fény gyermeke legyőzte a viharokat”.

¹¹ Ezt a jelenséget *neofolklorizmusnak* szokás nevezni.

¹² Csak a legutóbbiakat idézem, hiszen ezek képi élményét még sokan felidézhetik.

¹³ Salt Lake-n volt, a megnyitóünnepség 2002. február 9-én zajlott.

Egyvalamit külön ki szeretnék emelni, mert nem tartom valószínűnek, hogy felfigyeltek rá, noha szerintem, aki a kicsiben is keresi a nagyot, a lényegeset, észreveheti, hogy különös jelentése van. Az identitás megjelenítésére figyeltem fel a népviselet új formái által. Ismeretes, hogy a világ csaknem valamennyi országából jövő sportdelegációkat a bevonulások alkalmával az ország nevét viselő táblával jelzik. Csakhogy sok nemzeti küldöttség érzi úgy (főleg a kis- és közepesek közül), hogy ez kevés nemzeti arculatuk, azonosságuk megjelenítéséhez. Ennek pótlására a nemzeti sportdelegáció felvonuló formaruháját saját népviseletük szín-, forma- és díszítőelemeiből alkotják meg.¹⁴

2003 januárjában, a svédországi Malmöben rendezett európai műkorcsolyabajnokság díjazási ünnepségein a díjakat minden alkalommal 6-6, mindig más-más tájegység népviseletébe öltöztetett leány hozta be.

De nemcsak a sportvilágban szokás „elövenni” a folklórt. 1999-ben a Magyar Állami Opera Japánban turnézott óriási sikerrel. A társulatot Micsikó császárnő külön köszöntötte. Válaszként Pitti Katalin, az opera primadonnája elénekelt az *A csitári hegyek alatt* című magyar népdalt. Ötlete nem egyedül! A Budapestre látogató japán hercegi párt a parlamentben magyar néptáncsal köszöntötték, mire a hercegi pár kísérete az *El kéne indulni, meg kell házasodni* kezdetű magyar népdallal válaszolt. Amúgy a látogatásnak diplomáciai, gazdasági, pénzügyi stb. rendeltetése volt. 2003 februárjában a marosvásárhelyi népi együttes magyar tagozata újra Japánban turnézott. Több mint 30-szor lépett fel. Újra, mert korábról már ismerik az együttest, mert csodálják az erdélyi magyar és román táncokat, a népzene, és készek nem kevés pénzt is fizetni érte. És mindenképpen gondolhatok az évente Európa-szerte szervezett sok-sok folklórfesztiválra, melyek funkciója már nem egy adott közösség által kifejezett életérzés, hanem látvány, spektakulum, mindenképpen esztétikai öröm, legtöbbször turisztikai vonzattal, szándékkal, érdekességgel. És folytathatnám a folkzenekarok otthoni és határon kívüli jáásaival, műsorok iránti érdeklődéssel. Azzal, hogy kiváló zenészek, zeneművészek, koreográfusok elkötelezettjei lettek a néptáncnak, népzene, és népművészetnek. A két műfaj egészen rejtett, mély esztétikai értékeit képesek felszínre hozni.

A folklórkultúrának köszönhetően egy új turisztikai ágazat van kibontakozóban, hangsúlyosan épp a Kárpát-medencében: a folkturizmus/etnoturizmus. A modern társadalomban, ugyebár, megjelent a szabadidő-kultúra, amely a folklór éltetésének (a nemzeti ételízékről nem is beszélve!) egy lehetősége. Ez természetesen azzal jár – és ezzel számolni kell –, hogy a folklórnak deformálódnia/reformálódnia kellett és kell ahhoz, hogy része legyen egy egészen más civili-

¹⁴ Különösen emlékezetes a téli olimpián felvonuló koreai, mongóliai, nepáli, tadzsikisztáni, illetve a volt Szovjetunióból kiszakadó országok (!) sportolójainak téli formaruhája.

zációs szinten álló kultúrának: nevezhetjük (akár könnyű műfajú) szórakoztató kultúrának, ami ma valamennyi ország turisztikai piacán fellelhető. Viszont ez sem előzmény nélküli. Ellenkezőleg. Vitányi jegyzi meg, hogy már Arisztotelész is megkülönbözteti a *Politikájában* azokat a dalokat, amelyek igazi katarzist váltanak ki, és a műveltek fogyaszthatnak, azoktól a daloktól..., amelyek a betelepülők számára valók. Ő dalversenynek nevezte azt, amit ma folklórfesztiválnak neveznek (vö. VITÁNYI 1978: 77). A folklór korunkban, a nemzetközi turisztika új koncepciójában szolgáltatás (durva szóval, presztáció) is lett, mivel a folkturizmus a turisztika egyre nagyobb jövedelmet hozó ágazatává vált. Nálunk ez még nem felismert tény a lehetőségeink szintjén, sem minőségi, sem mennyiségi vonatkozásában, ha arra gondolok, hogy Magyarországon ma alig van település korszerűen berendezett tájház (falumúzeum) nélkül, hogy a skanzenek csaknem minden jellegű turisztikai programba integrálva vannak. Az viszont ígéretes, hogy egyre több erdélyi magyar összejövetel és nyugati folklórfesztiválok nyújtanak lehetőséget az ifjúsági és gyermekegyütteseknek az otthonról való kimozdulásra, találkozásra, utazásra.¹⁵

A politika világából is említek még egy példát a népi kultúra új szerepére. 2001 júniusában tartották Svédországban az EU és a tagjelölt országok kulturális minisztereinek tanácskozását a kulturális élet problematikájáról. Nos, „a házigazdák maradandó benyomásokat ígérő folklórral, zenés műsorokkal színesített programot állítottak össze a 28 országból érkező [...] vendégnek.”¹⁶

Mindezek koronája lehet az, hogy XVI. Benedek pápát beavatása alkalmával az öt kontinens küldöttségei világrészük reprezentatív népviseletébe öltözve köszöntötték.

A MAGASTUDOMÁNYOKNÁL IS MEGÁLLOK EGY SZÓRA

Köztudott, hogy a mindig kitüntetésre kerülő Nobel-díjas tudósoknak már december 5-étől ünnepségsorozatot, kulturális programokat szerveznek a svéd fővárosban. Azt olvastam, hogy ennek keretében egy teljes egész napot a népi kultúrának, a svéd folklór bemutatásának szentelnek. És mindez, ahogy én tudom, nem jelent leereszkedést a tudományok nagyjainak a műveltség valamilyen

¹⁵ Néhány példa a közelmúltból: Ezer Székely Leány Találkozó a népi tánc és népviselet jegyében, Csíksomlyón; a 2000-tól évente Kolozsváron sorra kerülő *Erdélyi Sokadalom – Millenniumi Sokadalom*; *Népzene és népi tánc* találkozó a sepsiszentgyörgyi sportcsarnokban; a székelykeresztúri *Pipacsok* népi táncegyüttes szardíniai/európai turnéja; a balábányai *Ördögboroda* gyermektáncegyüttes dániai/európai turnéja; a csíkszeredai Székely Nemzeti Együttes évek óta egész Európára kiterjedő turnéi stb. Évente ismétlődnek, illetve szaporodnak a magyar/magyaros ételfesztiválok, főzőversenyek.

¹⁶ Ezt a hírt a RMSZ 2001. V. 19-i száma már a rendezvény előtt leköszölte.

alacsonyabb szintjére, ellenkezőleg, gyönyörűséget. Egy nép nem iskolák által pallérozott zsenialitásáról szól ez a nap: arról, hogy mit tudott önerőből kiadni magából. Egy nép önmagába vetett hitét is sugallja. Annál kevésbé jelent nacionalizmust, mint itthon tartják bizonyos rétegek, semmiképp nem jelent „svédkedést”, mondom a magyarkodás, az önmagunkra süített stigma analógiájára. Mivel és hogyan igazolhatja megbízhatóan egy nép ama képességét, hogy megfelel az európai elvárásoknak, egyáltalán a világ elvárásainak, azt, hogy teljesítőképes, tehát megbízható, ha nem értéket teremtő múltjával, vagyis megalkotott szellemi és tárgyi javaival, kimunkált éthoszával, amely letisztult az időben és ellenállt az időnek?

A népi kultúra, a folklórkultúra ma nem egy zárt közösség önkifejezésre alkalmas műveltsége, hanem a nemzeti vagy nemzeti közösség egyik szimbóluma, sajátos színe. A néptánc, népdal, népművészet hagyománya, a népi spiritualitás ma az egész nemzet/egy egész nemzet tulajdona, *mert felismeri magát benne és mások is felismerik benne őt*, műveltségi szinttől függetlenül. A folklór új társadalmi szerepére vall az a tendencia, hogy hagyományait egyre inkább alkalmasnak találják arra, hogy mindenki művészetévé váljanak, de az a törekvés is kitapintható, hogy a folklór a mindennapi élet esztétikumába integrálódjon. Vagyis egy hagyományos közösség (túlsúlyban a parasztság) művészete, műveltsége akár a nép, a nemzet sajátos éthoszáat kifejező művészete, kultúrája legyen.

A hovatartozás érzésének kifejezésére több példát is említettem, és úgy tűnik, hogy a globalizáció korában egyre erősödő lelki igényként jelentkezik. Gángó Gábor arra a kérdésre, hogy *miről ismerhető fel ma egy nemzet*, így válaszol: „A nemzeti azonosság kérdésében nem a tények, hanem a szubjektív meggyőződések és mítoszok az irányadók” (a már idézett előadásból). Tudatosan nem magyar példát idézek arra, hogy ebben is a folklór a referencia. Heinrich Besseler írta: „Ha ezt az éneket énekelem, vagy ezt a táncot táncolom, ezzel nemcsak kulturális nívómról teszek tanúságot..., hanem azt jelképezem, hogy én ehhez a közösséghez tartozom” (idézi VITÁNYI 1978: 77).

MÁS SZEMPONTBÓL IS PRÓBÁLOM MEGKÖZELÍTENI A JELENSÉGET

Ma ott tartunk, hogy a közép-európai térség tudatosan törekszik az önszerveződésre, önkormányzatiságra, törekszik az európai közösségbe való bejutásra, helytállásra. A politikai diskurzus a „régiónk Európájáról” szól. Néhány régió neve a mi térségünkben is egyre inkább közszájon forog. Bizonyára a Székelyföld valamennyit megelőzi. A kérdésem az, mi lesz a régió tartalma a tagadhatatlanul fontos gazdasági érdekeken túl? Mert a gazdasági érdek, ha mással is nem fonódik össze, öncélúvá, aztán improduktívává válik. Kérdésemet az eddigi reflexiók fényében fogalmaztam meg.

A szabad munkaerő-áramlás divatos uniós jelszó, ún. emberi jog lett. Kétségtelen, hogy „mindenre kerül ember”, ahogy szólásmondásunk tartja. De úgy gondolom, hogy olyan emberek és közösségek is kellenek, akik önmagukat egy térséghez kötik, akik önmagukat tudják adni, és ezáltal a térséget is, a régiót is adják: gazdaságilag, társadalmilag, kulturálisan – anyagiakban és szellemiekben. Ahogyan a tengő-lengő, vándorló munkaerőre lesz vevő, úgy a stabil emberi értékekre, a sajátos, a lokális, az univerzalist hitelesítő kultúrára is lesz igény, kereslet és vevő. Azzal nem tudok megbékülni, mert megalázónak tartom, hogy magunkat csak félkész áruval, nyersvassal, fűrészáruval, olcsó munkaerővel és hasonlókcal tudjuk ajánlani. A fejlett országok önmagukat kínáló-ajánló gazdagságából – számtalan példa igazolja – nem hiányzik a kultúra, és benne a népi kultúra nem Hamupipőke.

Visszatérve tanulmányom címéhez, én furcsállom azt az óriási eltérést aközött, ahogyan a globalizáció ellen tiltakoznak azok, akik gazdaságilag, pénzügyileg, politikailag, társadalmilag látnak veszélyt benne, és milyen halkán hallatják a szavukat azok, akik a nemzeti kultúrákat védelmezik, féltik. Tudok az UNESCO néhány intézkedéséről *a szellemi kulturális örökség megóvására, újjáélesztésére, a hagyományos kultúra és folklór védelmére* vonatkozóan.¹⁷ Üdvösek, de ki tud ezekről, ki retten meg tőlük? Persze a kultúra, benne a népi kultúra hanyatlása, mellőzése, veszélyeztetettsége közvetlenül, azonnal és érzékenyen kevesebbeket érint. Miképpen a természeti környezet pusztulását sem érzékelik sokan, azonnal. *A még ráér cselekedni*-féle közöny szomorú tapasztalata. Úgy gondolom, nem kirakatokat zúzva-törve, mint az „utazó cirkusznak” nevezett globalizációellenes tiltakozók tábora teszi, de bölcs szóval mondv szólni kell a kultúráról, sajátosan és másképpen a népi kultúra korszerűségéről, nagy spirituális értékeiről, arról, ami a mai ember számára is üzenet. Arról, például, hogy a parasztság az élet állandó folytonosságában volt érdekelt, és ma is érdekelt. Ezért gyűjtött, halmozott, tartalékolt és nemzett gyermeket. Hárm-at-négyet vagy többet is, hogy jusson ember a családot meghaladó küldetések teljesítésére is. A paraszti életfilozófia tudta, hogy az egyszerű újratermelés nem elég a társadalom humán szükségleteinek kielégítésére. Hittel állítom, hogy eme életfolytonosságot sugallja a parasztság egész kultúrája, miképpen az optimizmust is mint igen fontos életérzést. A születéstől a halálig, a vetéstől az aratásig. Én ebben a paraszttársadalom nagy gazdasági és társadalmi felelősségérzetét látom megnyilvánulni, ami nem mondható el egyértelműen a nem paraszti társadalom tagjairól. Ez olyan érték, melyet ha egy nép, nemzet, nemzeti közösség nem vall magáénak, nem sok keresnivalója lesz a XXI. század Európájában. A

¹⁷ *Ajánlások*, UNESCO Közgyűlés, 1989. november 19.; *Cselekvési terv*, UNESCO 1999. évi konferenciája, Washington.

népi műveltségben ismeretlen a flanc és a kacat. Minden a lét eleme. Az anyagi és szellemi értékek felelős birtoklása és racionális használata maga a működő élet, a működő társadalom garanciája. Ez is üzenet!

Múltba, jelenbe, jövőbe kanyargó, aztán koncentrikus körökben járó gondolataimban a példák, tünetek sokaságával (anélkül, hogy kimerítettem volna) próbáltam bizonygatni a népi kultúra új értékrendjét egy tágabb értékhierarchiában. Azt, hogy megbecsülése, tisztelete, művelése nem egy nép ügye, nemcsak magyar ügy. Sőt, talán a nagy és nagyobb népek számára még fontosabb, akár csak a nemzeti érzés.¹⁸ Minden nép és nemzet felelős nemzeti vagyonaért, az emberiség egyetemes értékeiért. Akkor tehát népi kultúrájáért is. Próbáltam azt is érzékeltetni, hogy a szétterjedő „világcivilizáció” idején a szabványosítónak tűnő Európának egyéni, sajátos színre is szüksége van. Hoffer Tamás figyelmeztetését megszívlelendőnek tartom: „A világra való derűs nyitottság érdekében jó, ha otthon vagyunk saját kulturális örökségünkben.”¹⁹

Mindez nem a hamu üzenete, hanem a parázsé.

IRODALOM

- BIERNACZKY Szilárd 1978. Neoeotnológizmus az „európai” művészetekben. In: *Folklór Társadalom Művészet*. 4–5. Kecskemét
- BODÓ Juliánna 1987. Jelképeink szerepváltása = B. J. *Néphagyományok új környezetben*. Tanulmányok a folklórizmus köréből. Bukarest, 49–63.
- CROHMÁLNICÉANU, Ov. S. 1967. *Literatura română între cele două războaie mondiale*. București, Ed. Pentru Literatură
- CSOÓRI Sándor 1978. *Nomád napló*. Budapest
- CSOÓRI Sándor 1978. *Tenger és diólevél*. Bukarest
- HERDER, Johann Gottfried 1978. *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról és más írások*. Budapest
- KARÁCSONY MOLNÁR Erika–TÁTRAI Zsuzsanna 2000. Adalékok a hagyományörzés lehetőségeihez és módjaihoz a 21. század küszöbén = *Paraszi múlt és jelen az ezredfordulón*. (Szerk. Cseri Miklós–Kósa László–T. Bereczki Ibolya.) Szentendre, 645–676.
- KATONA Imre 1998. A folklór és folklórisztika általános problémái = *A magyar folklór*. (Szerk. Voigt Vilmos). Budapest, 15–38.
- LUKÁCS László 2000. A néprajzi látásmód az ezredfordulón = *Paraszi múlt és jelen az ezredfordulón*. (Szerk. Cseri Miklós–Kósa László–T. Bereczki Ibolya.) Szentendre, 121–128.

¹⁸ 2003-ban több vezető európai napilap közreműködésével 6 fejlett nyugat-európai országban végeztek felmérést arról, hogy kik az európai identitást legjobban kifejező történelmi személyiségek, alkotók, művészek. Nos, kiderült, hogy mind a hat ország közvéleménye a saját személyiségeit helyezi előnybe. Tehát a nemzetben való gondolkodás továbbra is erős, és a nemzeti büszkeség nem veszendő sajátosság. Bővebben *A Hét* XXXIII. évf. 15. sz. 2003. április 17. 2.

¹⁹ Idézi Karácsony Molnár Erika–Tátrai Zsuzsanna, 2000: 646.

- SAGI Mária 1978. A táncház. In: *Folklór Társadalom Művészet* 4–5. Kecskemét, 53–56.
- TÓTH G. Péter 2002. A „közösség”. Egy fogalom megalkotása, kiteljesedése, széthullása és felszámolása = *Közösség és identitás* (Szerk. Pócs Éva). L'Harmattan–PTE Néprajz Tanszék, Budapest. 2002. 9–31.
- VITÁNYI Iván 1978. Zárszó. In: *Folklór Társadalom Művészet* 4–5. Kecskemét, 75–82.

Thoughts on the Change of Folk Culture, Its New Role

The interpretation of folk culture has been burdened with contradictions ever since its discovery. There have been numerous views on it, ranging from sincere admiration to hurtful despise. These have prompted me to think, from time to time, that the culture we call folk culture, with the underlying idea of being rustic, and which is said and taught to us to be “an eternal core element of the nation’s civilization”, has definitely become anachronous. Can the immense knowledge and life experience embraced and encompassed by folk culture simply fade away and become mere cultural residue? On these occasions, I am overwhelmed by a myriad of questions:

– Who does contemporary folk culture belong to: to the cocooned small-town societies or still to the nation?

– Who is responsible for it today: the people, who are not the people that created it and have never been the ideologist or propagator of their own culture, or the intellectuals? An unusual ‘possessive relation’ and state! Who and ‘by what virtue’ claims folk culture to be (their) heritage?

– Have the social, cultural and educational roles of this culture changed?

– If they have, in what sense and form?

– What are the occasions of the altered functions?

– Shall we be richer or poorer in our education, in our national spiritual wealth; will our self-esteem impoverish; should we feel ashamed in front of other nations if due to our meekness we reach the point to have UNESCO protect our culture as well, just like other vanishing nations, small languages, and endangered species of plants and animals?

– Does the didactic society, particularly the Hungarian intelligentsia living and working in the Carpathian Basin, have a specific mission in this crisis of values? What and whose models can they rely on? Should we give way to those who think that self-expression needs to be found a different course for?

– Is folk culture indeed a matter of nostalgia? Something like the cherry orchard, that Chekhov wrote a play about?

Therefore, is there a message to the Man of the new millennium in this globalizing world? To Hungarians of the new world?

In my presentation, I pose these questions in search for answers, taking notice of the spiritual and psychological anguish of our nation as well as other nations, and their aspirations in the past 20 years.

The presentation reflects that our folk culture in the 21st century, in the world of globalization, has found its place, its waterway – this is called folklorism –, that it has a message for the Man of today. It points out that rustic culture, which used to be the self-expressive education of closed societies and acted as a foundation of our national

culture, has significantly changed its role, function and message: yes, thanks to the intelligentsia (!) and creative artists, it burst out of its foundational environment, and now it plays an overall national role with a mission. It has become a part of present-day national cultural policy; it continues to inspire the high arts, as if to confirm that without its ancient, sometimes even mythical energy modern works of art would not be made. It is an antidote to trends of culture-globalizing and homogenizing, it is a means of expressing the image of the nation.

As an illustration and proof to my statements, the paper provides numerous Hungarian and international examples.

Keywords: culture, science and art, political, religious, diplomatic and social life